

Kur'an Deyimlerinin Semantik Analizi

Erdinç DOĞRU*, Emrullah İŞLER**

Öz Bir dilde deyimler o dilin söz varlığı içinde önemli bir yer tutar. Çünkü deyimler, söylenmek istenen sözü daha etkili hale getirirken aynı zamanda dilde tasarruf sağlar. İçinde deyim geçmeyen bir yazı yazmak veya konuşma yapmak neredeyse imkânsızdır. Bu açıdan deyimleri atasözleriyle kıyasladığımızda dilde deyimlerin atasözlerinden daha büyük bir yer kapladığını görürüz. Konuya Kur'an-ı Kerim açısından bakıldığında Kur'an'ın son derece zengin bir deyim kullanımına sahip olduğu hemen fark edilecektir. Zira Arap dili, mecazî ifadelerle yatkınlığıyla bilinen bir dildir. Bir de buna Kur'an-ı Kerim'in ilahî kelimeler oluşu, yani fesahat ve belâğatinin yüksekliği eklendiğinde Kur'an-ı Kerim'de neden bu kadar çok deyim kullanıldığı anlaşılabilir. Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması açısından deyimlerin analizi oldukça önemlidir. Çünkü deyimler, kendini hemen ele vermeyen, üzerinde düşünülmesi gereken, başka bir ifadeyle manayı presleyerek muhafaza eden dil birlikleri olduğundan anlamın gün yüzüne çıkarılması, önemli bir çaba sarf etmeyi, tabir caizse iğneyle kuyu kazmayı gerekli kılmaktadır. Bu çalışmada Kur'an deyimleri, semantik açıdan analiz edilmeye, Kur'an'daki deyimlerin derinliklerinde dolaşmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kur'an-ı Kerim, deyim, semantik, çeviri, analiz.

Semantic Analysis Of Quran Idioms

Abstract Idioms in a language occupy an important place in its word power. Because, idioms save up in language while they make intended meanings more efficient. It is almost impossible to write an inscription or to make a speech in which an idiom is not included. We see that idioms occupy larger place than proverbs in a language when we compare them in this regard. It will be immediately noticed that the Holy Quran has an extremely rich idiom usage when the issue is examined from the respect of the Holy Quran. Because, Arabic is a language which is famous with its inclination to figurative phrases. When the fact that the Holy Quran is a divinely remark namely its highness in accuracy, fluency and eloquence is added to this, it will be better understood why so many idioms have been used in the Holy Quran. Analysis of idioms is highly important for the Holy Quran to be well understood. Bringing the meaning into light entails a considerable effort, in other words an attempt to do the impossible because idioms are word units that do not betray themselves easily at once, need to make mind exercises on, in other words that save the meaning in zipped form. In the present study, it has been tried the Quran idioms to be analyzed semantically and to travel in their depths.

Keywords: The Holy Quran, idiom, semantics, translation, analysis.

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi

** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Sabık Öğretim Üyesi, Milletvekili.

Giriş

Deyimler, bir dilin kültürel birikimini ve yapısal özelliklerini içinde barındıran en önemli dil birlikleridir. Ancak, deyimler söz konusu birikimi ilk planda ele vermeyip örtük bir biçimde içerir. Deyimlerin bu özelliği, onların dil içinde hem yapısal hem de anlam açısından derin yapılar oluşturduğunun bir işaretidir. Bu yüzden deyimler için “deyimin ne dediği değil ne demek istediği önemlidir” ifadesi sıkça kullanılır. Ne var ki deyimlerin ne dediği ile ne demek istediği arasında bir ilişki bulunmaktadır. İşte deyimlerin derin yapısını çözümlenme aşaması, deyimlerin ne dediği ile ne demek istediği arasındaki bu ilişki veya ilişkileri ortaya çıkarma sürecidir denilebilir. Zira bir deyimden demek istediği şeyi neden başka lafızlarla değil de deyimden içinde geçen belirli lafızlarla dile getirdiği bu noktada önem arz etmektedir. Bu açıdan bakıldığında deyimden ne dediği ile ne demek istediği arasındaki ilişkiler ağını çözümlenebilmek için dilin yapısal özelliklerine olduğu gibi kültürel özelliklerine de derin bir vukûfiyet kesbetmiş olmak gerekir. Dilin yapısal özellikleriyle kastedilen şey, dildeki çeşitli mecaz şekilleri (ad aktarması, deyim aktarması, kinaye, teşbih vb.) ile bu mecaz şekillerinin oluşumuna aracılık eden anlam olayları (bağlam, anlam değişimleri, eşanlamlılık, eşadlılık, çok anlamlılık, temel anlam, yan anlam vb.)dir. Deyimlerin anlam analizinde söz konusu mecaz türleri ve anlam olaylarının yadsınamaz bir katkısı olmakla birlikte burada makalemizin sınırlarını aşacağından dolayı tek tek ele alınmayacak, fakat Kur’an deyimlerinin analizi sırasında bu öğelere değinilecektir.

Deyimlerin karakteristik özellikleri, diğer dil birliklerinden ve özellikle de atasözleri ve terimlerden farklılaştığı noktalar açısından bakıldığında konunun net çizgilerle birbirinden ayrılamadığı görülmektedir. Konu Arapça açısından ele alındığında belirsizliğin daha da katmerleştiği fark edilecektir. İngilizce, Almanca, Rusça, Türkçe gibi dillerde ortaya konulmuş olan deyim tanımları ve deyimlerle diğer dil birlikleri arasındaki benzeyen ve farklı olan noktalar Arapça açısından, söz konusu dillerdeki kadar netlik kazanmamıştır.¹ Hem klasik dönemde hem de modern dönemde konu ile ilgili yapılan çalışmalarda deyimlerle atasözlerinin aynı başlık altında ele alındığını görmekteyiz. Bunun doğal neticesi olarak Arapçada, her ne kadar son zamanlarda bazı mütevazı çalışmalar yapılmış olsa da, bahsi geçen dillerdeki gibi özellikle deyimlerin ve atasözlerinin büyük oranda birbirinden ayrıştırıldığı sözlükler ortaya konulamamıştır.² Böylesi bir durum, Kur’an-ı Kerim açısından da hangi ifadenin deyim sayılması gerektiği hususunu zorlaştırmaktadır.

Kur’an-ı Kerim’de geçen deyimsele ifadelerin Türkçeye aktarılması ile ilgili olarak çevirmenin Arap dilinin inceliklerini iyi derecede bilmesinin yanı sıra güçlü bir farkındalık içinde olması gereken dolaylı unsurların ve çev-

resel faktörlerin de önemi yadsınmaz. Söz konusu unsurlara ve faktörlere ve bunların çeviride üstleneceği role kısaca değinmekte fayda vardır.

Kültürel Farklılık

Deyimlerin deyim olmayan ögelere göre bazı artı özellikleri bulunmaktadır. Her dil, kendi kültür ve dil özelliklerine dayalı olarak deyimlerini oluşturur. Bu sebeple diller arasında bulunan ayırım noktaları deyim konusunda daha çok kendisini gösterir. Çeviri esnasında bu husus mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin, anadili Arapça olmayan bir kişinin *أكمل دينه* (Dinini tamamladı.) veya *أكمل نصف دينه* (Dininin yarısını tamamladı.) deyimini anlayabilmesi için öncelikle İslam dininin evliliğe ve evlilik dışı birlikteliklere bakış açısını algılamış olması ve bu konudaki kültürel öğelere vakıf olması gerekmektedir. Aksi takdirde deyim farklı şekillerde yorumlanıp asıl anlamının dışında kullanılması mümkündür. Örneğin, bu deyim çok ibadet yapan bir kimse için kullanılması Arapçanın genel dil mantığına çok aykırı olmasa da kültürel açıdan bu anlam, geçerliliğini yitirmektedir. Çünkü Arapçada bu deyim kullanımı, Müslüman bir kişinin evlenmesi ile ilişkilendirilmiştir. Evlenen şahsın, dinin taleplerine daha kolay uyum sağlayacağı ve böylece dindarlık yolunda önemli bir aşamayı geride bıraktığı ancak kültürel değerlere âşina olmakla anlaşılacaktır.³

Kültürel motiflerin deyimleri anlamlandırmadaki önemine Arapçadaki *أتى* *أقبل عليه الدنيا* ile *أقبل عليه الدهر* deyimlerini karşılaştırarak bir örnek daha vereyim. Birinci deyim sözlük anlamını, “Zaman üzerine geldi.”, deyimsel anlamını da “Köküne kibrit suyu dök(ül)mek, kökünü kurutmak, felakete uğramak, kırıp geçirmek, silip süpürmek” şeklinde Türkçeye çevirmek mümkündür. İkinci deyim ise, sözlük anlamını, “Dünya üzerine geldi.”, deyimsel anlamını da “Şans yüzüne gülmek, refaha kavuşmak, işleri yolunda gitmek, talihi dönmek” gibi deyimlerle Türkçeye aktarabiliriz. Deyimlerin sözdizimine baktığımızda her ikisinin de fiil cümlesi olduğunu ve “fiil + câr + mecrur + fail” dizilişiyle aynı sıralamayı takip ettiğini görmekteyiz. Diğer yandan deyimlerdeki fiillerin anlamlarının da benzer olduğu görülmektedir. Zira *أتى* ve *أقبل* fiilleri eş anlamlı olup, “gelmek, yönelmek, varmak” anlamlarını dile getirmektedir. Bu deyimlerin fiillerinde ve sözdizimlerinde büyük oranda bir benzerlik (hatta tabiri caizse aynılık) olmasına rağmen deyimsel anlamlarında neredeyse taban tabana bir zıtlık görülmektedir. Deyimlerdeki bu zıt anlamlılığı meydana getiren öge, fail konumundaki sözcüklere dayanmaktadır. Birinci deyimdeki *الدهر*

(zaman) ve ikinci deyimdeki الدّنيا (dünya) sözcüklerinin Arap kültüründeki açılımına bakıldığı takdirde iki deyim arasındaki biçimsel ve düz anlamsal benzerliğe rağmen deyimsel düzeydeki zıt anlamlılık anlaşılır hâle gelecektir. Arap kültüründe الدّهر sözcüğü, çoğu zaman felaketlerle, yok olmakla özdeşleştirilmiştir. Çünkü Araplar, başlarına gelen ölüm, hastalık, yaşlılık, felaket gibi olayların asıl müsebbibinin “zaman” olduğuna inanıyorlardı. Hz. Peygamber’den gelen لا تسبوا الدّهر فإن الله هو الدّهر (Zamana sövmeyin çünkü Allah, zamandır.) rivayeti de Arapların sıkıntı ve felaketlerin sorumlusu olarak “zaman”ı gördüklerini, böyle bir durumla karşılaşınca müsebbib olarak gördükleri “zaman”a sövdüklerini ispatlar mahiyettedir. Yine Kur’an-ı Kerim’deki وقالوا ما هي إلا حياتنا الدّنيا نموت ونحيا وما يُهلكنا إلا الدّهرُ ve (burada) yaşarız. Bizi ancak zaman helak eder dediler.”⁴ ayeti de “zaman”ın (الدّهر) nasıl algılandığını göstermektedir. İslam kültüründe Allah’a inanmayanlara الدّهريّ (zamanperest) denilmesinin sebebi de bu olsa gerektir. Arapların الدّهر sözcüğüne yükledikleri bu olumsuzluğun bir benzerini Türkler de kendi kültürlerinde “felek” sözcüğüne yüklemiştir.

İkinci deyimde geçen الدّنيا (dünya) sözcüğüne gelince, Arap kültüründe bu sözcük genellikle hoşlanılan, zevkli olan, menfaat sağlayan şeylerle ilişkilendirilmiştir. Kur’an-ı Kerim’de pek çok ayette geçen “Onlar dünya hayatının süsünü tercih ediyorlar.”⁵ şeklindeki ifadeler, bu sözcüğün Arap zihnindeki algılanış biçimine atıfta bulunmaktadır.

İşte الدّهر ve الدّنيا sözcüklerinin altında yatan bu kültürel algılama, söz konusu deyimlerin anlaşılmasında araştırmacıya büyük bir katkı sağlayacak ve Arapçanın dil mantığını çözmesinde yardımcı olacaktır.⁶

Yine Kur’an-ı Kerim’deki لا يمسه إلا المطهرون ayetinin, vahyin nüzulü dönemindeki Arapların kültürel kodları çözümlenmeden doğru bir şekilde anlaşılması mümkün görünmemektedir. Zira ayeti, abdestsiz Kur’an’a dokunulamaz şeklinde anlamak, o günkü kültürel altyapıyı hesaba katmayan anlayışların bir ürünü olsa gerektir. Oysa ayetin kültürel altyapısını oluşturan arka plan, dönemin kâhinlik ve cinlerle kâhinlerin ilişkileri meyanında kendini ele vermektedir. O dönemdeki inanca göre, kâhinler gaybla ilgili haberleri iletişim içinde oldukları cinlerden aldıklarını iddia ederlerdi. Bu düşünüş biçimi o zamanlar oldukça yaygın bir kanaat haline gelmişti.⁷ Hz. Peygamber vahiy almaya başlayıp gayba dair haberler verince Mekke müşrikleri, Hz. Peygamberin de diğer kâhinler gibi cinlerle irtibatlı olduğunu ve bu gaybi haberleri ona cinlerin getirdiğini iddia ede-

rek Kur'an'ın temizliğine leke sürmek istemişler ve böylece Hz. Peygamberin kâhin olma hevesinde olduğunu, söylediği sözlerin de cinlerin taşıdığı hak-batıl karışımı bir mahiyet içerdiğini dillendirerek insanları ondan uzaklaştırmaya çabalamışlardır. Söz konusu ayet, bu iddiayı çürütmeye yönelik müminlere verilmiş bir mesaj niteliğindedir. Zaten bu ayetin nazil olduğu dönemde Kur'an-ı Kerim, insanların elinde dolaşan, dokunabilecekleri bir Mushaf (kitap) halinde değildi.

Çevresel Faktörlerdeki Farklılıklar

Her dil, kendi çevresinde bulunan faktörleri kullanarak deyimlerini oluşturmaktadır. Belli bir dili öğrenen kişi, o dilin çevresel faktörlerini ve özelliklerini bilmezse deyimlerine de tam olarak vukufiyet sağlayamaz. Örneğin, Kur'an-ı Kerim'deki *وَإِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ* (On aylık gebe develer salıverildiği zaman...) ⁸ ayetinin anlaşılması, bahsi geçen çevresel faktörlerden haberdar olmayı gerektirmektedir. Zira o dönemde çölün gemisi sayılan ve insanların hayatlarında büyük bir yeri olan develerin ne denli önemli olduğu bilinecek olursa, doğurmak üzere olan dişi devenin önemi de anlaşılabilir olur. Bir kişi bu kadar değerli olan bir şeyi gözü kapalı terk edebilecekse, bu tasvir, içinde bulunulan günün dehşetini dile getirme bakımından çok güçlü bir anlatım için kullanılmış demektir.

Anadil Girişimi

Anadil girişimi, anadilin yapısal ve anlamsal özelliklerinin hedef dilin yapısal ve anlamsal özelliklerine yansıtılması şeklinde tanımlanabilir. Bir dilden çeviri yaparken karşılaşılan sorunlardan bir kısmı, anadilimizin iç yapısıyla, hedef dilin iç yapısı arasındaki ayrılıklardan kaynaklanır. ⁹ Hedef dilin öğelerini zihnimize çevirirken çoğu kez anadilimizle düşünür, anadilimizin anlam çerçevesi içine giren anlamları ve anadilimizin sözdizimini temel alırız. ¹⁰ Anadil girişimi, çeviride önemli sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadil girişiminin çeviri yanlışları üzerindeki etkisi bir araştırmaya göre %23'lere kadar çıkabilmektedir. Bu rakamdan hareketle çeviri yanlışlarının yaklaşık beşte birinin anadil girişiminden kaynaklandığı söylenebilir. ¹¹

Kur'an-ı Kerim'den bir örnek verecek olursak *فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ* ¹² diye başlayan ayet-i kerime “Namazı kaza ettiğinizde...” şeklinde çevrilecek olursa anadil girişimine maruz bırakılmış olacaktır. Zira ayetteki “kaza etmek” fiili, geleneksel din anlayışı çerçevesinde Türkçede, geçmişte kı-

linmamış olan namazların vakti geçtikten sonra kılınması şeklinde anlaşılmaktadır. Bu anlamı sözcük, Peygamber (a.s)’ın vefatından sonra başlayan fikhî tartışmalar neticesinde kazanmış olup Türkçede sadece bu anlamıyla yaşamaktadır. Hâlbuki bu sözcük söz konusu ayette namazı “eda etmek” anlamında kullanılmıştır. Ayetin “Namazı kaza ettiğinizde...” şeklinde çevrilmesinin sebebi, anadil girişimi olmaktadır. Anadil girişimi, dilin içerdiği kültürel öğeleri de kapsar.

Hedef Dil Girişimi

Deyim çevirisinde hedef dil girişimi, anadil girişiminin tersi yönde sorunlara yol açmaktadır. Başka bir ifadeyle, burada çevirmenin hedef dile ilişkin birikiminin anadile olumsuz etkisi söz konusudur. Hedef metnin aşırı derecede etkisinde kalmak, bu tür sorunların başında yer almaktadır. Kişi bu durumda hedef metnin içeriğini anlamakta ama metni anadile aktarmakta sıkıntı çekmektedir. Bu durum, çeviri kokması denilen olaya sebep olmaktadır.

Deyimlerin doğru anlaşılması ile anadile doğru aktarılması birbirinden farklı işlemlerdir. Deyim veya benzeri bir ögenin doğru anlaşılmasında hedef dil, doğru aktarılmasında ise, anadil hâkimiyeti devreye sokulmalıdır. Anadiline hâkim olmayan kişi, ister istemez hedef dilin etkisi altına girecektir. Aşağıda verilen ayette deyim doğru anlaşılmalı ancak, doğru aktarılmamıştır.

Âl-i İmran suresi 144. ayette geçen *ومن ينقلب على عقبيه* deyimsel ifadesi bazı meallerde “Kim de ökçelerinin üzerinde gerisin geriye dönerse” şeklinde tercüme edilmiştir.¹³ Bu deyim mütercim tarafından doğru anlaşıldığı görülmekle birlikte Türkçeye aktarılmasında hedef dilin sözcük ve kalıplarının etkisinde kalındığı görülmektedir. Çünkü Türkçede “Ökçelerinin üzerinden gerisin geriye dönmek” diye bir deyimsel ifade bulunmamaktadır. Kuşkusuz bu tarz bir çeviri son derece anlamsız olmakta ve ayetin “Kim inancından vazgeçerse/Kim dininden dönerse” anlamını yok etmektedir.

Deyim Çevirisi

Çeviri işleminin asıl amacı, hedef dil metninde verilen bilginin anlam ve üslup özelliklerini elden geldiğince koruyarak aktarmaktır. Ancak, çeviri işlemi, kaynak dilin anlam ve üslup özelliklerini de muhafaza etmek zorundadır. Bu yüzden iyi bir çeviri, olabildiğince aslına sadık ve gerektiği

kadar da serbest olmalıdır. Bir çeviri gereğinden fazla serbest olursa, aslına sadık kalmaz ve ortaya çeviri değil, yeni bir metin çıkmış olur. Aslına tıpatıp sadık kalan çeviriler ise, kaynak dilin özelliklerinden ödün vereceği için çeviri kokacaktır.¹⁴

Deyim çevirisi, çeviri bilim açısından en zor süreçlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü kesin yargıları, basit olayları anlatan cümlelerin bir dilden başka bir dile çevrilmesi, anlamın tıpatıp aktarılması güç değildir. Ancak, deyim gibi kültür yoğunluklu kalıplaşmış öğeleri, bir dilden başka bir dile tam karşılığını bularak aktarmak son derece zor, hatta bazen imkânsız bir işlemdir. Eğer bu tür öğeleri sözcüğü sözcüğüne çevirecek olursak, aktardığımız dile yabancı bir anlatım ve o dilde anlamı olmayan bir söz dizisi ortaya çıkar. Örneğin, “Sultanahmet’te dilenip Ayasofya’da sadaka vermek” gibi bir deymi başka dillere sözcüğü sözcüğüne çevirmek, değişik kültürlerden kimseleri hiçbir şey anlamayacakları sözlerle karşı karşıya bırakmak anlamına gelir.¹⁵ Çünkü daha önce de bahsedildiği üzere deyimler genellikle tek tek sözcüklerin toplam anlamından ibaret olmayan dil birlikleridir. Başka bir ifadeyle deyimdeki sözcüklerin temel anlamları toplamına eşdeğer değildir. Bu yüzden deyim çevirisinde sözcüklerin değil, kültürel anlamın (kavram) temel alınması gerekir.¹⁶ Yani hedef dildeki deyim, hedef dilin kültüründe nasıl anlaşıldığını tespit edip bu kültürel anlamın anadildeki eşdeğerini bulmaya çalışmak gerekmektedir. Deyimdeki sözcüklerin eşdeğerlerini bularak çevirmek çoğu zaman hiçbir anlam ifade etmeyecek, hiçbir iletişimsel değeri olmayacaktır.

Çeviri Açısından Kur'an Deyimlerinin Tasnifi

Deyimler, üzerine kuruldukları kültürel altyapı, içerdikleri söz sanatları, söz dizim ve eşdizim yapılarıyla çok çeşitlilik arz ettiğinden yukarıdaki kriter her zaman işlevsel olmayabilir. Bazı deyimlerin sözcüğü sözcüğüne çevrilebilmeleri mümkündür. Bu çalışmada Kur'an deyimleri çeviri açısından “mantık”, “kurgu” ve “sözcük” düzeylerinde ele alınmıştır. Burada, “mantık” sözcüğüyle kastedilen şey, deyim ne demek istediği, ne anlatmaya çalıştığı ile ilgili yöndür. “Kurgu” sözcüğüyle de deyim ne demek istediği ya da anlatmaya çalıştığı şeyi nasıl ifade ettiği kastedilmektedir. Başka bir ifadeyle söyleyecek olursak, deyim ne anlattığı mantığını, nasıl anlattığı da kurgusunu oluşturmaktadır. Buradan hareketle Kur'an deyimlerinin Türkçeye çevirileri dört temel kategoride değerlendirilmiştir.

Mantık, Kurgu ve Sözcük Düzeylerinde Eşdeğer Olan Deyimler

Bu tür deyimler, çeviri açısından en sorunsuz öğelerdir. Genellikle aynı söz sanatları ile kurulmuşlardır. Bunlar, hem mantık hem kurgu hem de sözcük düzeylerinde eşdeğer özellik arz eden, bu yüzden de sözcüğü sözcüğüne çevrilmeleri mümkün olan deyimlerdendir. Örneğin, Kur'an-ı Kerim'deki ذاق العذاب ayeti, Türkçede "Azabı tatmak" şeklinde dile getirilmektedir. Vücudun bir organına dayandırılarak elde edilen ve aynı mantığa oturan bu deyimde her iki dilin eşdizimsel yapısının "tatmak" ve "azap" sözcükleri aracılığıyla sağlandığı görülmektedir. Bu türden deyimlerin gerek Arapçadan Türkçeye, gerekse Türkçeden Arapçaya sözlük anlamıyla çevrilmesi gerekmektedir. Kur'an-ı Kerim'deki اأخذْ يحيى الأرض ve أخذَ اللهُ ميثاقاً gibi deyimseel ifadeler de bu türdendir.

Sözcük Düzeyinde Farklı, Mantık ve Kurgu Düzeylerinde Eşdeğer Olan Deyimler

Bu tür deyimler, anlamları ve kurguları bakımından eşdeğer olmakla beraber yukarıdakilerden farklı olarak sözcüklerinde bazı küçük değişiklikler arz etmektedir. Çünkü farklı diller aynı mantık ve kurguya dayansalar bile bazen eşdizimde değişiklik gösterebilirler. Bu da sözcüklerden bir veya birkaçının değişmesi anlamına gelmektedir. Örneğin, أفرغ علينا صبراً ifadesi Türkçeye "üzerimize sabır yağdır" şeklinde tercüme edilebilir. Mantık ve kurguda eşdeğer olan bu deyim, Türkçede "üzerimize", "sabır" ve "yağdır" sözcükleriyle eşdizim oluştururken Arapçada "üzerimize", "sabır" ve "dök/boşalt" sözcükleriyle eşdizim oluşturmaktadır. İki dil arasındaki tek farkın Türkçedeki eşdizimde "yağdır" olarak kullanılan sözcük yerine Arapça eşdizimde "dök/boşalt" sözcüğünün kullanılması ibaret olduğu görülmektedir. Bu gruba verilebilecek başka bir örnek de لا تأخذُه سنةٌ ولا نومٌ ayetidir. Türkçedeki deyimseel karşılığı, "O'nu uyuklama ve uyku tutmaz." şeklinde iken Arapçadaki eşdizimi, "O'nu uyuklama ve uyku almaz." biçimindedir. Aradaki fark, Türkçe eşdizimde "almaz" sözcüğünün yerine "tutmaz" sözcüğünün gelmesidir.

Kurgu ve Sözcük Düzeylerinde Farklı, Mantık Düzeyinde Eşdeğer Olan Deyimler

Diller arasında en sık rastlanan deyimler, kurgulanış biçimi ve içerdiği sözcükler açısından farklılık gösteren, ancak mantık itibarıyla eşdeğer olan bu tip deyimlerden oluşmaktadır. Çünkü insanlar değişik kültürlere, yaşam biçimlerine ve tecrübelerine sahip olduklarından, benzer olayları dile

getirmek isteseler bile bunu büyük olasılıkla farklı yollar ve üslûplarla gerçekleştirmektedirler. Bu türden deyimlerin bir dilden diğerine çevrilmesi, önceki iki kategoride bulunan deyimlerden daha sorunludur. Çünkü karşısına böyle bir deyim çıkan çevirmen, bu deyimın sözcükleri ve kurgusuna değil, mantığına bakmalı ve aktaracağı dilde bu mantığa eşdeğer sayılabilecek bir deyim aramalıdır. Bulduğu deyimın, hedef dildeki deyimle kurgu ve sözcük bakımından hiçbir benzerliği bulunmayabilir. Önemli olan anlam eşdeğerliğini yakalayabilmektir. Bazen de çevirmen bu tür deyimleri çevirirken eşdeğer bir deyimse karşılık bulmakta zorlanabilir. Bu durumda çevirmene düşen şey, hedef dildeki deyimın mantığını iyice kavrayıp anladıktan sonra, aktaracağı dilde bu mantığı yeterli derecede yansıtabilecek bir düz anlamlı cümleye başvurmak olmalıdır.

Kur'an-ı Kerim'de bu kategoriye giren birçok deyimse ifade bulunmaktadır. Türkçedeki Kur'an meallerine bakıldığında bu deyimlerin zaman zaman Türkçeye yanlış bir şekilde aktarıldığı görülmektedir. Bu yanlışlık, çevirmenin deyimse yapıyı anlamamış olmasından kaynaklanabileceği gibi, deyimın kurgu ve sözcüklerini Türkçeye olduğu gibi yansıtmak istemesinden de kaynaklanmış olabilir. Örneğin, Tekâsur suresinin 2. ayetinde geçen *حَتَّىٰ زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ* ifadesini, sözlük anlamıyla Türkçeye aktarırsak “Sonunda kabirleri ziyaret ettiniz.” şeklinde bir çeviriyle karşılaşırız. Türkçede “Kabirleri ziyaret etmek” ibaresi, kabirlerin bulunduğu yere gidip orada yatanları anmak ve onlara dua etmek şeklinde anlaşılmaktadır. Yukarıdaki Arapça ibare ise, kinayeli bir anlatım tarzına dayalı olarak “ölmek” anlamına gelen bir deyimse ifadedir. Fakat bazı meallerde bu ayet, düz anlamıyla çevrilmiştir. Örneğin, Talat Koçyiğit'in meâlinde “kabirleri ziyaret edinceye kadar”, Hayrât Neşriyat tarafından bir heyete hazırlatılan meâlde “Nihayet kabirleri ziyaret ettiniz.”, Ahmet Ağırakça ve M. Beşir Eryarsoy'un meâlinde “Sonunda kabirleri ziyaret ettiniz.”, Hamdi Döndüren'in meâlinde “Sonunda kabirleri ziyaret ettiniz”, Ahmet Varol'un meâlinde “Öyle ki kabirleri bile ziyaret ettiniz.”, Hüseyin Atay'ın meâlinde “Kabirlere gidip saymaya varıncaya kadar”, Yaşar Nuri Öztürk'ün meâlinde “Öyle ki ziyaret edip saydınız kabirleri.”, T.D.V meâlinde “Nihayet kabirleri ziyaret ettiniz.” şeklinde tercüme edilmiştir. Hâlbuki bu ayetteki deyim, Türkçeye yine bir deyimle aktarılabilir. Buna göre ayetin meâli, “mezara girinceye kadar” ya da “Sonunda mezara girdiniz.” şeklinde verilebilir. Bu ifadeden söz konusu kişilerin öldükleri net bir biçimde anlaşılmaktadır. Yine Meryem suresinin 4. ayetinde *وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا* şeklinde bir ifade vardır. Bu ifadeyi sözlük anlamıyla çevirirsek “Baş, beyazlık bakımından tutuştu/alevlendi.” gibi anlamsız bir cümleyle karşılaşırız. Bu cümlelerin Türkçede hiçbir şey anlatmadığı bilin-

mesine rağmen pek çok meâl, ayetin çevirisini sözlük anlamıyla vermiştir. Oysa bu ayetin de Türkçede deyimsel bir karşılığı bulunmaktadır. Örneğin, ayetin çevirisi için “Saçlarıma ak düştü.”, “Saçım başım ağardı.”, “Saçım sakalım ağardı.” deyimlerinden biri tercih edilebilirdi.

O hâlde bu tür deyimleri bir dilden diğerine aktarmak isteyen çevirmen, hedef dildeki deyimın kurgusu ve sözcüklerini değil kaynak dilin özelliklerini göz önünde bulundurarak çeviri işlemini gerçekleştirmelidir. Başka bir ifadeyle söyleyecek olursak çevirmen, deyimı anlama aşamasında hedef dil mensubu, çevirme aşamasında da kaynak dil mensubu rolünü üstlenmek durumundadır.

Kurgu, Mantık ve Sözcük Düzeylerinde Farklılık Gösteren Deyimler

Diller arasında, doğal ve çevresel faktörler, dilin iç işleyişi ve kültürel etkileşimler sebebiyle meydana gelen birtakım benzerlikler ve yakınlaşmalar olabileceği gibi yine aynı sebeplerle birbirine tamamen yabancı öğeler de bulunabilir. Her milletin kendine özgü birtakım özellikleri, deyimlerinde de kendini gösterir. Bu tür özelliklerin yoğun olarak bulunduğu deyimleri bir dilden diğerine aktarmak, ancak anlam çevirisiyle mümkün olabilir. Belki yakın anlamlı deyimler bulunabilir; fakat bu sefer de anlam kayması veya kaybı artacağından bu tür deyimleri deyimsel olarak çevirmek yerine deyimsel anlamı açıklarak çevirmek, hedef dil metninin dışına çıkmama adına daha doğru olabilir. Yine de bu noktada çevirmenin tecrübesi devreye girecek ve onun kanaati önem taşıyacaktır. Zira çeviri işlemi, özellikle de kültür ve sanat yoğunluklu deyimlerin çevirisi, bu alanda birikimli ve deneyimli olmayı gerektirmektedir. Aslında hedef dildeki bir deyimini yine bir deyimle kaynak dile aktarmak temel bir prensip olmalıdır. Ne var ki her deyime eşdeğer bir deyimsel karşılık bulmak sanıldığı kadar kolay bir iş değildir. Eğer hedef dildeki bir deyimın kaynak dile kurgusal açıdan farklı da olsa eşdeğer bir deyimle çevirisi mümkün görünmüyorsa, bu durum, kaynak dilde hedef dil deyiminin mantıksal karşılığının bulunmadığı şeklinde yorumlanabilir. Böyle bir durumla karşılaşan çevirmenin hedef dildeki deyimini, açıklama yöntemiyle çevirmekten başka bir yolu kalmamış demektir.

Kur'an-ı Kerim'de bu türden deyimlere de sık sık rastlanmaktadır. Örneğin, Bakara suresinin 143. ayetinde *لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعَ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَيَّ عَقْبَيْهِ* şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Bu ayetteki deyimsel ifade, *يَنْقَلِبُ عَلَيَّ* kısmıdır. Bir kimsenin, daha önce inandığı veya kabul ettiği bir şeyden vazgeçtiğini, inancından döndüğünü dile getiren Kur'an'daki bu deyimsel ifade, pek çok meâlde Türkçeye yabancı ifadelerle aktarılmıştır.

Örneğin, ayetin çevirisi Talat Koçyiğit'in meâlinde "...Peygambere uyanları, *ökçesi üzerinde dönenlerden* (ayırıp) bilelim diye...", Hayrât Neşriyat tarafından bir heyete hazırlatılan meâlde "...Peygambere tâbi olanları, *ökçeleri üzerinde geriye* (küfre) *dönecek olanlardan* ayırmamız için...", Ahmet Ağrakça ve M. Beşir Eryarsoy'un meâlinde "...Peygambere (sana) uyanları *ayağının iki ökçesi üzerinde geri döneceklerden* (irtidat edeceklerden ve münafıklardan) ayırt etmemiz için...", Hamdi Döndüren'in meâlinde "...Peygambere uyanları, *ökçeleri üzerinde dönenlerden* ayırt etmek için...", Ş. Taha, M. Hizmetli, K. Çelik'in meâlinde "...Rasûle uyanı, *topukları üzere dönen*den ayıralım diye...", Muhammed Esed'in meâlinde "...Elçi'ye uyanlar ile *ökçeleri üzerinde gerisin geri dönenler* arasında açık bir ayırım yapabilmek amacıyla..." şeklinde verilmiştir. Sanki Türkçede "Ökçeleri üzerinde(n) geri dönmek" ya da "Topukları üzere dönmek" gibi bir deyim varmış gibi hemen hemen bütün mealler, ayeti aynı yanlış tekrar ederek aktarmışlardır. Öyle görünmektedir ki bu yanlış aktarım bir kez yapılmış, daha sonra diğer meallerde aynen tekrar edilmiştir. Belki de bu hata, meal sahiplerinin Kur'an'daki deyimsel bir ifadeyi yine deyim benzeri bir ifadeyle çevirme gayretlerinin bir sonucu olabilir. Muhtemelen bu şekilde, metnin aslına sadık kalınmış olacağına inanılmıştır. Gerçekten de sözcük düzeyinde metne sadık kalındığı söylenebilir ama aynı şeyi anlam düzeyinde söylemek mümkün görünmemektedir. Çünkü Türkçenin dil mantığında "Ökçeleri üzerinde(n) geri dönmek" gibi bir deyimsel yapı bulunmamaktadır. Buradan hareketle ayetteki deyimsel ifadeyi, deyim mantığını göz önünde bulundurarak düz anlamlı bir ibareyle çevirmek daha doğru olacaktır. Buna göre ayet, bağlam da hesaba katılarak "...peygambere uyanlarla dininden vazgeçecek olanları birbirinden ayırmak için..." şeklinde çevrilebilir.

Diğer bir örnek de Âl-i İmrân suresinin 182. ayetindeki *ذٰلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ اَيْدِيَكُمْ* deyimsel ifadedir. Bu ifade Kur'an'da sık sık geçmektedir. Burada da meal sahiplerinin aralarında anlaşma varmış gibi hata üzerinde ittifak ettiklerini görmekteyiz. Meallerde bu ayete verilen anlamlar birbirine çok yakındır. Bu meallerden birkaçı şöyledir: "Bu, ellerinizin öne sürdüğünün karşılığıdır.", "Bu, sizin ellerinizin yapıp öne sürdüğünün karşılığıdır.", "Bu, sizin ellerinizin önden sunduklarıdır.", "Bu, dünyada iken kendi ellerinizle yapmış olduğunuzun karşılığıdır.", "Bu, kendi ellerinizin üretip önden gönderdiği yüzündendir.", "Bu, ellerinizle sunduğunuzun karşılığıdır.", "Bu, kendi ellerinizin işleyip çıkardığı (amellerinizin karşılığı)dır.", "Bu sizin ellerinizle hazırladığınızdır.". Verilen listeyi daha da uzatmak mümkündür. Ayeti daha düzgün bir Türkçeye aktaran meallerin sayısı oldukça azdır. Genel olarak meallerde, Arapçadaki eşdizimin Türkçede de sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Söz konusu ayette geçen deyim

eşdizimi, قَدَّمَ (sunmak, takdim etmek, öncelemek) fiili ile الأيدي (eller) sözcüğünden oluşmaktadır. Türkçe meallere bakıldığında aynı eşdizimle bir deyim oluşturulmaya çabaladığı görülmektedir. Oysa Türkçede bu eşdizimde bir deyim bulunmamaktadır. Ayetin meali, bağlamı da dikkate alınırca, “Bu, yaptığımız kötülüklerden dolayıdır.”, “Bu, işlediğiniz suçlardan ötürüdür.”, “ Bunun sebebi, kendi yapıp ettiklerinizdir.” gibi deyimsel olmayan bir ifadeyle dile getirilebilir.¹⁷

Kur’an Deyimlerinden Örnekler

ابتغى وجه الله

Sözlük:

İbteğâ: İstenilen şeyi elde etmek için özel çaba sarf etti.

vechullah: Allah’ın yüzü.

Düz anlam: Allah’ın yüzünü istemek.

Deyimin tahlili: *Vech*, yüz, ön taraf, varlığın zâtı, benlik, rıza vb. anlamlara gelmektedir. Temel anlamı yüz organı olan *vech* kelimesinin yukarıda verilen diğer anlamları mecaz yoluyla elde edilen yan anlamlardır.

Dolayısıyla bu deyimde geçen وجه الله ibaresindeki *vech* sözcüğü kelimenin temel anlamı olan yüz organını değil, yan anlamlarından *rıza* anlamını içermektedir. *İbteğâ* sözcüğünün fiilî çaba gerektirdiği dikkate alındığında deyim, Allah’ın rızasını elde etmek için sadece talep etmenin yeterli olmadığını, bu rızayı elde etmenin ancak ve ancak fiilî çaba göstermekle mümkün olabileceğini ifade etmektedir.

İbteğâ kelimesinin Kur’an-ı Kerim’deki kullanımına baktığımızda وجه الله dışında مرضاة الله ve رضوان الله ile kullanımına rastlanılmaktadır. Arapçada deyimsel yapı olmayan bu tür kullanımlar da Allah’ın rızasını aramak şeklinde Türkçeye çevrilmektedir.

Çeviri önerileri: Allah’ın rızasını aramak, Allah’ın rızasının peşine düşmek.

Deyimin Kur’an-ı Kerim’deki kullanımları için bakınız: 2/Bakara: 272, 13/Ra’d: 17, 92/Leyl: 20.

ابتغى عرض الحياة الدنيا

Sözlük:

İbteğâ: İstenilen şeyi elde etmek için özel çaba sarf etti.

Arad: Uzunluk karşıtı en, genişlik.

El-Hayâtu'd-Dunyâ: Dünya hayatı.

Düz anlam: Dünya hayatının genişliğini istemek.

Deyimin tahlili: Arad sözcüğü geçici olan dünya menfaati ve mal mülk gibi yan anlamlar kazanmıştır. Sözcüğün fiil formatı *a-ra-da*; malı satışı sunmak, sergilemek, denetlemek, engelle karşılaşmak vb. anlamlara gelmektedir. Sözcüğün kazandığı yan anlamlar geçiciliğe vurgu yapmaktadır. Bu nedenle Kur'anî bakış açısına göre bizatihi geçici kabul edilen dünya hayatı ve menfaatlerinin kalıcı olmadığı bu kelimeyle bir kez daha vurgulanmıştır.

Yakın, içinde bulunulan, basit anlamlarına gelen *dunyâ* sözcüğü الحياة الدنيا tamlamasında *hayât* sözcüğünün sıfatı konumunda kullanılmıştır. Buna göre dünya hayatından kastedilen, yaşadığımız mevcut hayattır. Bu hayat ahirete kıyasla son derece basit ve geçicidir. Söz konusu geçicilik ابتغاء عرض الحياة الدنيا deyiminde hem *dunyâ* hem de *arad* kelimesiyle vurgulanmaktadır. *İbtegâ* kelimesiyle de insanoğlunun geçici, basit dünya menfaatlerinin peşine düştüğü anlatılmaya çalışılarak insanın mal, mülk ve servet gibi geçici dünya menfaatlerine karşı olan hırsı ve tamahkârlığı yerilmektedir.

Çeviri önerileri: Geçici dünya nimetlerinin peşine düşmek, dünyanın geçici menfaatlerinin peşinde koşmak.

Deyimin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları için bakınız: 4/Nisâ: 94, 24/Nûr: 33.

ابيضت عيناه

Sözlük:

İbyadda: Beyazlaştı, ağardı.

Aynâhu: İki gözü.

Düz anlam: Gözleri beyazlaştı.

Deyimin tahlili: Kur'an-ı Kerim'de bir yerde geçen ابيضت عيناه deyimini Hz. Yakup'un, oğlu Yusuf'a karşı hissettiği şiddetli özlem ve hasretin yol açtığı körlüğü anlatırken kullanılmıştır. Aşırı ve sürekli gözyaşı dökmek, gözün siyahını bulanık bir beyaza dönüştürüp görmeyi engellemektedir. Bilindiği gibi göz yuvarının görme fonksiyonunu yapan kısmı siyahtır. Bu kısmın gözyaşları sebebiyle perdelenmesi ile görme fonksiyonunda kayıp meydana gelir. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de ابيضت عيناه deyimiyile dile getirilmiştir.

Çeviri önerileri: Gözüne perde inmek, gözüne kara su inmek.

Deyimini Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları için bakınız: 12/Yusuf: 84.

اتَّخَذَ يَمِينَهُ دَخَلًا

Sözlük:

İttebaze: Edindi, aldı.

Yeminebu: Yeminini.

Dehalen: Aldatma, sahtekârlık, hile, kusur, kin.

Düz anlam: Yeminini aldatma/hile (aracı) edindi.

Deyimini tahlili: Temel anlamı bir yere girmek olan *de-ha-le* kökünden türeyen *dehal* kelimesi mecazen aldatma, sahtekârlık, hile, kusur, kin, gizli düşmanlık ve fesat anlamına gelmektedir. *Dehal* kelimesinin söz konusu mecazi anlamı kazanmada Arapçadaki دَخَلَهُ عَيْبٌ kullanımı etkili olmuş, zamanla عَيْبٌ kelimesi kullanımdan düşürülerek bu cümlenin anlamı دَخَلَ kelimesine yüklenmiştir. Böylece deyimdeki dehal kelimesi, sahtekârlık ve aldatma anlamına gelmiş ve bir bütün olarak deyim, yeminini sahtekârlık ve aldatma aracı olarak kullanan kimsenin durumunu ifade eder olmuştur.

Çeviri önerileri: Yeminle aldatmak, yeminini sahtekârlığına alet etmek, sahtekârlık için yemin etmek.

Deyimini Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları için bakınız: 16/Nahl: 92, 94.

اتَّخَذَهُ وَرَاءَهُ ظَهْرِيًّا

Sözlük:

İttebazebu: Bir şeyi, birini edindi.

Verâebu: Arkasında.

Zibriyyen: Sırttan türemiş iyelik ismi.

Düz anlam: Onu arkasında tuttu, arkasında bıraktı, sırt ardı etti demektir.

Deyimini tahlili: Deyimde geçen sırttan türemiş iyelik ismi olan ظَهْرِيًّا kelimesi, değer verilmediği için unutulmuş şey anlamında mecazen kullanılır. Zira bir şeyi arkaya atmak, arkada bırakmak onun önemsenmediğini ve unutul-

maya terk edildiğini gösterir. Buradan hareketle deyim, bir şeye gereken değerin verilmediğini ifade etmektedir.

Çeviri önerileri: Birini/bir şeyi değersiz addetmek, birine/bir şeye değer vermemek, birini/bir şeyi önemsememek, birini/bir şeyi hesaba katmamak.

Deyimin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları için bakınız: 11/Hûd: 92.

أتى حَرْثَهُ

Sözlük:

Etâ: Geldi.

Harsebu: Tarlasına, ekinine.

Düz anlam: Tarlasına geldi, ekinine geldi.

Deyimin tahlili: Temel anlamı geldi demek olan *etâ* fiili, yan anlam olarak *أتى الأمر* yapısında iyi veya kötü bir şeyi yapmak anlamına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim temel anlamı toprağa tohum saçmak olan *bars* sözcüğü ile kadınlar arasında bir benzerlik kurmuştur. Bu benzerlikteki benzetme yönü üretkenliktir. Bu üretkenlik, toprağın ürün vermesi, kadının ise çocuk doğurması ile gerçekleşmektedir. Kadının çocuk doğurması erkekle girdiği cinsel ilişkiye bağlı olduğundan *أتى حَرْثَهُ* deyimini bu ilişkiyi ifade etmek için kullanılmıştır.

Çeviri önerileri: Cinsel ilişkiye girmek.

Deyimin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları için bakınız: 2/Bakara: 223.

إِنْقَالَ إِلَى الْأَرْضِ

Sözlük:

İssâkale: Ağırlaşmak, ağır olmak.

El-Ard: Yer.

Düz anlam: (Ağırlığıyla) yere çöktü.

Deyimin tahlili: Temel anlamı ağır olmak olan *إِنْقَالَ* sözcüğü *إِلَى* harfi ceri ile geçişli olarak kullanıldığında bir yerde kalmayı istemek demektir. Bu deyimde, nesnelere özgül ağırlığı ile bir işi yapmaya olan isteksizlikten dolayı onu ağırdan almak arasında bir ilinti kurulmuştur. Bu açıdan bakıldığında ayetin savaşa gitme ve savaşa hazırlık bağlamı dikkate alındığında, savaş yolculuğu-

nun sıkıntı ve yorgunluğunu göze alamayıp yaşadığı yerde kalmayı istemek deyimisel anlamı oluşturmaktadır.

Çeviri önerileri: Ağırđan almak, bulunduğu yerde çakılıp kalmak, harekete geçmemek.

Deyimin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları için bakınız: 9/Tevbe: 38.

أَحَاطَ مِنْ وَرَائِهِ

Sözlük:

Ehâta: Kuşattı, çevreledi.

Min verâibi: Arkasından.

Düz anlam: (Birini/bir şeyi) arkasından kuşattı.

Deyimin tahlili: Temel anlamı bir şeyin etrafını çevrelemek, kuşatmak olan *e-hâ-ta* sözcüğü, bu deyimde مِنْ وَرَائِهِM ibaresiyle birlikte kullanılmıştır. Bilindiği gibi, savaşlarda bir ordunun arkadan kuşatılması, askerleri çaresiz bırakmakta ve yenilgiyi kaçınılmaz kılmaktadır. Buradan hareketle, bir kimsenin arkadan kuşatılması metaforu, o kimsenin aciz ve çaresiz kaldığı ve yenilgiye mahkûm olduğu durumu anlatmaktadır. وَاللّٰهُ مِنْ وَرَائِهِمْ مُحِيطٌ ayeti, Allah'ın dinini yalanlayanların Allah'ın gücü ve kudreti karşısında çaresiz kalacakları ve onlar için yenilginin kaçınılmaz olduğunu güçlü bir şekilde ifade etmektedir.

Çeviri önerileri: Çaresiz bırakmak, yenilgiye mahkûm etmek.

Deyimin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları için bakınız: 85/Burûc: 20.

أَخَصَّنَتْ فَرْجَهَا

Sözlük:

Ahsanat: Korudu, himaye etti.

Ferc: Cinsel organ.

Düz anlam: Cinsel organı korudu.

Deyimin tahlili: Temel anlamı korumak ve korunmak olan *ahsana* sözcüğü, mecazen iffetli olmak, namusunu korumak demektir. Örneğin, erkek ya da kadının evlenerek namusunu koruma altına alması, إِحْصَانٌ kelimesiyle dile getirilmiş, böylece evli erkeğe *muhsan*, evli kadına da *muhsana* denilmiştir. Diğer taraftan إِحْصَانٌ kelimesi, bekâr olduğu halde namusunu koruyan kimseler için

de kullanılmıştır. Bir kişinin cinsel organını korumasından maksat, günaha bulaşmaması, zina yapmamasıdır. أَحْصَنَ fiili, her ne kadar Arapçada erkek ve kadın için kullanılsa da bu deyim geçtiği iki ayette yalnızca kadın için kullanılmıştır. Dolayısıyla أَحْصَنْتِ فَرْجَهَا ibaresi, bir kadının iffetli olması, namusunu koruması anlamını ifade etmektedir.

Çeviri önerileri: İffetli olmak, namusunu korumak.

Deyimin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları için bakınız: 21/Enbiyâ: 91; 66/Tahrîm: 12.

أَحْضَرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ

Sözlük:

Uhdırat: Getirilmek.

Enfus: Nefisler.

Şuh: Cimrilik, bencillik.

Düz anlam: Nefislere cimrilik getirildi.

Deyimin tahlili: Arapça sözlüklerde genelde *buhl* kelimesiyle açıklanan *şuh* sözcüğü esasen cimrilik anlamına gelen *buhl* dan daha ileri düzeyde bir cimriliği anlatmaktadır. Diğer yandan *buhl* sözcüğü sadece maddî cimriliği kapsarken, *şuh* sözcüğü maddî cimrilikle birlikte manevî cimriliği de kapsamaktadır. Sahip olunan şeye aşırı tamahkârlık bu tarz bir cimriliştir. Dolayısıyla *şuh* kelimesi cimrilikten daha ziyade bencilliği ifade etmektedir. Şuh kelimesinin deyim gerisi kalan kısmı olan أَحْضَرَتِ الْأَنْفُسُ ibaresiyle birlikte kullanılması, bencilliğin, insanın fitratında, doğasında var olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla deyim, bencillik ve açgözlülüğün insanın karakteristik bir özelliği olduğuna vurgu yapmaktadır.

Çeviri önerileri: Mayası bencillikle yoğrulmak, mayasında bencillik bulunmak, yaratılışı gereği bencil olmak.

Deyimin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları için bakınız: 4/Nisâ: 128.

أَخْلَصَ لَهُ الدِّينَ

Sözlük:

Ablasa: Safılaştırdı.

Dîn: Din.

Düz anlam: Dini Allah için saflaştırdı.

Deyimin tahlili: Ahlasa sözcüğünün kökü olan *ba-la-sa*, herhangi bir şeyin içerisindeki katkı maddelerinden arınıp saf hale gelmesidir. Bu kökün geçişli hali olan *ahlasa*, bir şeyi katkı maddelerinden arındırarak saf hale getirmek demektir. Dinin Allah için saf hale getirilmesi, şirk ve riyaadan arındırılarak yalnızca Allah'a mahsus kılınması demektir. Bu deyimde, bir şeyin katkı maddelerinden arındırılmasıyla dinin şirk ve riya unsurlarından temizlenerek yalnızca Allah'ın rızasının gözetilmesi arasında mecazi bir ilinti bulunmaktadır.

Çeviri önerileri: Şirksiz ve riyasız Allah'a ibadet etmek, dini, şirke ve riyaya bulaşmadan yaşamak.

Deyimin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları için bakınız: 4/Nisâ: 146; 7/Âraf: 29; 10/Yunus: 22; 29/Ankebût: 65; 31/Lokman: 32; 39/Zümer: 2, 11, 14; 40/Gâfir: 14, 65; 98/Beyyine: 5.

أذلى بالشيء إلى الحكام

Sözlük:

Edlâ: Saldı, sarkıttı.

Hukkâm: Yöneticiler, yargıçlar.

Düz anlam: Yöneticilere/yargıçlara para vb. şeyi sarkıttı.

Deyimin tahlili: Bu deyimde, kovayı sarkıtarak kuyudan su çıkarmak أذلى الدلو في البئر ile yöneticilere bir miktar para vererek daha fazla haksız gelir elde etmek arasında bir ilinti kurulmuştur. Bu ilintide sarkıtılan kova rüşvete, çıkarılan su da elde edilen haksız kazanca benzetilmiştir. Dolayısıyla düz anlamını “Yöneticilere para vb. şeyi sarkıttı” şeklinde verdiğimiz deyim, yöneticilere/yargıçlara rüşvet vererek ve para yedirerek gayri meşru yollardan haksız kazanç elde etmenin mecazi bir anlatımı olmaktadır.

Çeviri önerileri: Yöneticilere/yargıçlara rüşvet vermek, yöneticilere/yargıçlara para yedirmek.

Deyimin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları için bakınız: 2/Bakara: 188.

أذاق لباس الجوع والخوف

Sözlük:

Ezâka: Tattırdı.

Libâse'l-câ'i ve'l-hayf: Açlık ve korku elbisesi.

Düz anlam: Açlık ve korku elbisesini tattırdı.

Deyimin tahlili: Kökü, tatmak anlamına gelen *zâ-ka'* dan türeyen *ezâka* sözcüğü, acı veya tatlı olayların etkisi için kullanılan nötr bir kelimedir. Ancak bu kelimenin başa gelen bela, felaket, musibet vb. olumsuz anlamlar için kullanımı Arapçada daha yaygındır. Burada dilin yemeğin acı ve kötü tadını tatması ile, bela, felaket ve musibetlerin kötü ve şiddetli etkisine maruz kalma arasında bir benzetme yapılmıştır. Diğer yandan, deyimde geçen ve giysi, elbise anlamına gelen *libâs* kelimesinin açlık ve korku için kullanımı da mecazîdir. İnsanı sarıp sarmalayan ve kuşatan acı olaylar, insan bedenini örten elbiseye benzetilmiştir. Düz anlamını “*Açlık ve korku elbisesini tattırdı*” şeklinde verdiğimiz deyim, bir bütün olarak, insanoglunu Allah'ın açlık ve korku ile cezalandırmasının metaforik bir anlatımıdır.

Çeviri önerileri: Şiddetli açlık ve korku ile cezalandırmak.

Deyimin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları için bakınız: 16/Nahl: 112.

أَرْسَلَ السَّمَاءَ

Sözlük:

Ersele: Gönderdi.

Semâ: Sema, gökyüzü.

Düz anlam: Gökyüzünü gönderdi.

Deyimin tahlili: Düz anlamını “*Gökyüzünü gönderdi*” diye verdiğimiz deyimde geçen *semâ* kelimesi, esasen, yağmur bulutlarının olduğu yer olduğundan bir metafor olarak yağmur anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla gökyüzünün gönderilmesi, yağmurun yağdırılması anlamına gelen mecazî bir anlatımdır.

Çeviri önerileri: Yağmur yağdırmak.

Deyimin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları için bakınız: 6/En'âm: 6.

أَزَاغَ (اللَّهُ) قَلْبَهُ

Sözlük:

Ezâga: Saptırdı.

Kalb: Kalp.

Düz anlam: Allah kalbini saptırdı.

Deyimin tahlili: *Ka-le-be* kökünden gelen *kalb* kelimesi, bir şeyin sabit değil, değişken olduğunu belirten bir mastardır. Kur'an-ı Kerim, kalbi düşünen ve akleden bir organ olarak nitelemektedir. Bu durumda *kalb* akletme ve düşünme merkezi olmaktadır. Düşüncenin değişebilirliği ile düşünce merkezi olan kalbin değişkenliği arasında bir ilinti bulunmaktadır. Dolayısıyla Kur'anî kullanımda *kalb*, insanın yönünü ve yolunu belirleyen manevî bir meleke olarak tasavvur edilmektedir. Bir kimsenin hak yoldan sapması sonucunda Allah'ın onun kalbini saptırması, ilahî iradenin, bu kişinin söz konusu iradesi doğrultusunda tecelli ettiğini göstermektedir. Böylece deyim, insanın dalâlete sapmasının Allah tarafından tescilinin mecazi bir anlatımı olmaktadır.

Çeviri önerileri: (Allah) birini dalâlette bırakmak.

Deyimin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları için bakınız: 3/Âl-i İmrân: 8; 61/saf: 5.

اسْتَعْشَى ثَوْبَهُ

Sözlük:

İsteğsâ: Örtündü, büründü.

Sevb: Elbise.

Düz anlam: (Biri) elbisesini örtündü, (biri) elbisesine büründü.

Deyimin tahlili: Temel anlamı örtündü, büründü demek olan *isteğsâ* sözcüğü, deyimde geçen *sevb* kelimesiyle birlikte kullanıldığında elbisesine büründü anlamına geldiği gibi, bir şeyi dinleyip anlamak istemeyen kimsenin o şeye kulak tıkaması ve kulak asmaması anlamını da mecazen ifade etmektedir.

Çeviri önerileri: (Bir şeye) kulak tıkamak, (Bir şeye) kulak asmamak.

Deyimin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları için bakınız: 11/Hûd: 5; 71/Nûh: 7.

اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى

Sözlük:

İstemseke: Tutundu.

Urve: Kulp, tutak, bir şeyin bağlandığı yer.

Vuskâ: Sağlam.

Düz anlam: Sağlam kulpa/tutağa/bir yere tutundu.

Deyimin tahlili: Hayvanın kaçmaması için bağlandığı ağaç vb. sağlam şey anlamına gelen *urve* kelimesi, zamanla kova, testi vb. kapların kulpu için de kullanılmıştır. Hatta elbisenin düğmesinin bağlandığı ilik bile *urve* kelimesiyle ifade edilmiştir. Böylece, *urve* kelimesinin tutunulacak sağlam bir şey anlamına gelmesi, bütün bu kullanımlardaki ortak noktayı teşkil etmektedir. Kelimenin bu temel anlamından yola çıkarak, kendisine güvenilen ve dayanılan şeye mecazen *urve* denilmiştir. Buradan hareketle, sağlam bir yere tutunarak kendini güvenceye alan kişiyle, Allah'a iman ederek kendini güvence altına alan kimse arasında bir ilinti kurulmuştur. Dolayısıyla deyim, Allah'a iman eden ve onun gösterdiği istikamette giden bir kimsenin sağlam bir güvencesi ve dayanağı olduğunu ifade etmektedir.

Çeviri önerileri: Sağlam bir dayanağa tutunmak, sağlam bir güvenceye bağlanmak.

Deyimin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları için bakınız: 2/Bakara: 256; 31/Lokmân: 22.

إِسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ

Sözlük:

İstevâ alâ: Oturdu, kuruldu, yerleşti.

Arş: Taht.

Düz anlam: Tahta oturmak, tahta kurulmak.

Deyimin tahlili: Temel anlamı düzeldi, dik durdu, eşit oldu anlamına gelen *istevâ* sözcüğü *على* harfi ceriyle birlikte kullanıldığında bir yere oturmak, bir yere kurulmak anlamına gelmektedir. Bu kullanım aynı zamanda, mecazen bir şeyi ele geçirme, bir yere hâkim olmayı da ifade etmektedir. Temel anlamı taht olan *arş* kelimesi ise, mecazen güç, iktidar, saltanat manasına gelmektedir. Buradan hareketle, bir kralın tahta oturarak yönetimi ele geçirmesiyle Allah'ın kâinatın yönetimini elinde bulundurması arasında bir ilinti kurulmuştur. Dolayısıyla güç, iktidar ve saltanatı sembolize eden *tahta oturmak/kurulmak* ifadesi; gücü, iktidarı ve saltanatı elinde bulundurmanın deyimsel bir anlatımı olmaktadır.

Çeviri önerileri: (Kâinata) hükümran olmak, (kâinatın) hükümranlığını elinde bulundurmak, (kâinatın) yönetimini elinde bulundurmak, (evrene) ege-men olmak.

Deyimin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları için bakınız: 7/A'râf: 54; 10/Yunus: 3; 13/Ra'd: 2; 20/Tâhâ: 5; 25: Furkân: 59; 32/Secde: 4; 57/Hadîd: 4.

أَسَلَّمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ / إِلَى اللَّهِ

Sözlük:

Esleme: Teslim etti.

Vech: Yüz.

Düz anlam: Yüzünü Allah'a teslim etti.

Deyimin tahlili: *Vech*, yüz, ön taraf, varlığın zâtı, benlik, rıza vb. anlamlara gelmektedir. Temel anlamı yüz organı olan *vech* kelimesinin yukarıda verilen diğer anlamları mecaz yoluyla elde edilen yan anlamlardır. Bu deyimde *vech* kelimesi benlik yan anlamıyla kullanılmıştır. Kök anlamı maddî manevî her türlü zarardan emin olarak esenliğe kavuşmak olan *esleme* fiili, Kur'anî bağlamda insanın kendisini şirk, küfür, nifak vb. zararlı inanış biçimlerinden arındırarak Allah'ın iradesine gönülden boyun eğmesi ve bütün benliğiyle O'na teslim olmasını ifade etmektedir.

Düz anlamını "Yüzünü Allah'a teslim etti" şeklinde verdiğimiz bu deyim, kişinin Allah'ın iradesine gönülden boyun eğmesi ve bütün benliğiyle O'na teslim olmasının mecazi bir anlatımı olmaktadır.

Çeviri önerileri: Allah'a gönülden boyun eğmek, Allah'a bütün benliğiyle teslim olmak.

Deyimin Kur'an-ı Kerim'deki kullanımları için bakınız: 2/Bakara: 112; 4/Nisâ: 125; 31/Lokmân: 22.

Sonuç

Deyimler, bir dilin doğru anlaşılmasında ve anlatılmasında önemli bir yere sahiptir. Ait oldukları milletin yaşadığı zamana, kültürüne, düşünüş ve yaşayış biçimlerine, inançlarına, siyasal ve toplumsal yapılarına ve diline dair önemli ipuçları içerir. Öte yandan deyimler, sözlü veya yazılı metne tat katma, onu daha çekici ve vurucu hâle getirme işlevini de yüklenir. Ayrıca deyimler, metnin tasarruflu olmasını, yani az sözle çok şey ifade edilmesini de sağlar. Sanki şifreli bir söz ya da konsantre edilmiş bir ürün gibidir deyimler. Göze az görünür; ama fonksiyonu büyüktür. Özellikle

bir heyecan ve coşku oluşturmak istendiğinde deyimler eşsiz bir malzeme olmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'i çevirme işine soyunan mütercim Kur'an deyimlerine dair bir farkındalık içinde olması gerekmektedir. Bu farkındalık sayesinde mütercim deyim olduğunu anladığı dil yapılarını daha derin bir şekilde incelemeye tabi tutmalı, söz konusu deyimlerin kültürel arka planlarını/motiflerini irdeleyerek derin yapılarına nüfuz etmeye çalışmalıdır. Çeviri aşamasında ise, Kur'an deyimlerini hedef dile mümkün ise hedef dildeki bir deyimle aktarmalıdır. Ne var ki bu durum her zaman mümkün olmayacaktır. O zaman çevirmene düşen şey, Kur'an'daki deyim anlamını hedef dil okuyucusuna doğru bir şekilde anlatabilecek ifadeleri bulmak olmalıdır. Çevirmen, kaynak dilin (Kur'an metni) yapısal ve anlamsal özelliklerini çok iyi bilmeli, ancak, çeviri aşamasında bu unsurları, hedef dil okuyucusunun dil zevkine uygun bir tarzda aktarma gayreti içinde olmalıdır.

Arapçadaki deyimler, söz sanatları bakımından son derece zengin olduğundan Kur'an-ı Kerim'deki deyimleri çeviren çevirmenin, bu söz sanatları arasından hiç olmazsa en çok kullanılanlarına dair bilgi sahibi olması gerekir. Çünkü bu sanatlar, deyimlerin şifrelerinin çözülmesinde, yani mantalitelelerinin anlaşılmasında kültürel öğeler kadar olmasa bile yine de önemli bir rol oynamaktadır.

Kaynakça

- DOĞRU, Erdinç, *Dilin Derin Devleti Deyimler* (2011), Fecr Yayınevi, Ankara.
- DEMİRAYAK, Kenan, Ahmet SAVRAN, *Arap Edebiyatı Tarihi Cabiliye Dönemi* (1993), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum.
- İŞLER, Emrullah, *Karşısalsal Çözümleme ve Arapça Öğretimi* (2002), Nüsha, 6.
- AKSAN, Doğan, *Her Yönüyle Dil* (2003), TDK Yayınları, Ankara, c.1.
- ALPEREN, Altan, *Çeviri Olgusu Üzerine* (1996), Türk Dili / Dil ve Edebiyat, 529 (Ocak).
- ŞİMŞEK, Mehmet Sait, Tacettin UZUN, *Arapça - Türkçe Deyimler Kalıp ifadeler Atasözleri Sözlüğü* (1991). İstanbul, Beyan Yayınları.
- AZİMOV, İnanetulla, *Kur'an'daki Deyimler, Kırgızca Karşılıkları ve Arapça Öğretiminde Kullanımı* Yayınlanmamış Doktora Tezi (2012), Ankara.
- BİLGİN, Abdülcelil, *Kur'an'daki Deyimler ve Zemahşeri'nin Keşşafı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi (2012), Ankara.

Notlar

- ¹ İ. Azimov, *Kur'an'daki Deyimler, Kırgızca Karşılıkları ve Arapça Öğretiminde Kullanımı* Yayınlanmamış Doktora Tezi (2007), Ankara, Önsöz.

Ayrıca bkz. A. Bilgin, *Kur'an'daki Deyimler ve Zemahşeri'nin Keşşafı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi (2012), Ankara, s. 41-42.

- ² E. Doğru, *Dilin Derin Devleti Deyimler* (2011), Fecr Yayınevi, Ankara, s. 12.
- ³ E. Doğru, *a.g.e.*, s. 128.
- ⁴ Câsiye suresi, 24.
- ⁵ Nâziât, 37-38; Hûd, 15; Bakara, 212; A'lâ suresi, 16.
- ⁶ E. Doğru, *a.g.e.*, s. 129-130.
- ⁷ K. Demirayak; A. Savran, *Arap Edebiyatı Tarihi Cabiliye Dönemi* (1993), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum, s. 31.
- ⁸ Tekvir Suresi, 4.
- ⁹ E. İşler, *Karşısal Çözümleme ve Arapça Öğretimi*. Nüsha, 6 (Yaz 2002), s. 127.
- ¹⁰ D. Aksan, *Her Yönüyle Dil*, c.1, s.76.
- ¹¹ E. İşler, *a.g.m.*, s. 130.
- ¹² Nisa Suresi, 103.
- ¹³ Bkz: Talat Koçyiğit'in meâlinde "...peygambere uyanları, *ökçesi üzerinde dönenlerden* (ayırpıp) bilelim diye...", Hayrât Neşriyat tarafından bir heyete hazırlatılan meâlde "...peygambere tâbi olanları, *ökçeleri üzerinde geriye* (küfre) *dönecek olanlardan* ayırmamız için...", Ahmet Ağrakça ve M. Beşir Eryarsoy'un meâlinde "...peygambere (sana) uyanları *ayağının iki ökçesi üzerinde geri döneceklerden* (irtidat edeceklerden ve münafıklardan) ayırt etmemiz için...", Hamdi Döndüren'in meâlinde "...peygambere uyanları, *ökçeleri üzerinde dönenlerden* ayırt etmek için...", Ş. Taha, M. Hizmetli, K. Çelik'in meâlinde "...rasûle uyanı, *topukları üzere dönenenden* ayıralım diye...", Muhammed Esed'in meâlinde "...Elçi'ye uyanlar ile *ökçeleri üzerinde gerisin geri dönenler* arasında açık bir ayırım yapabilmek amacıyla..."
- ¹⁴ A. Alperen, *Çeviri Olgusu Üzerine*. Türk Dili / Dil ve Edebiyat, 529 (Ocak 1996), s. 65.
- ¹⁵ D. Aksan, *a.g.e.*, c.1, s.76.
- ¹⁶ M. Sait Şimşek; T. Uzun, *Arapça - Türkçe Deyimler Kalıp İfadeler Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul, Beyan Yayınları, 1991, s. 7.
- ¹⁷ E. Doğru, *a.g.e.*, s. 139-145.